

Echt worden met woorden

Jens Christian Grøndahl

Literatuur is geen hobby buiten de tijd. Integendeel, elk literair werk draagt een datumstempel, zelfs de klassieken, vooral de klassieken. Alleen de makers van kitsch kiezen voor eeuwigheid. Je mag hopen dat je nog lezers hebt als je er niet meer bent, maar je zult alleen iets nagelaten hebben als je gedreven was door een drang om te grijpen en vast te houden, een drang om te voelen en uit te drukken hoe het was om precies hier en precies nu aanwezig te zijn. Niet hoe schrijvers voor jou het hadden kunnen zeggen, maar hoe het vandaag klinkt. Niet om literatuur te maken zoals die van toen je nog niet was geboren, maar om spontaan een verband tussen de taal en de wereld te laten ontbranden.

Moordpartij

De criticus en essayist Logan Pearsall Smith zei: ‘Grote literatuur is de kunst om mensen waar te maken tegenover zichzelf met woorden.’ Dit vooronderstelt dat we zonder woorden niet helemaal echt zijn, alsof we nog niet aangekomen zijn in de realiteit van het moment waarin we leven. Het is een historisch besef, het geloof dat er zoiets is als een gedeelde tegenwoordige tijd waarin we onze medemens, meer dan gewoon fysiek, herkennen als onze tijdgenoot. Je kunt beweren dat mensen altijd geleefd hebben in gescheiden tijdbubbels, in mentale speelvelden apart van de ander, zeker op het vlak van kennis, cultuur en waarden. Maar het is ook een

terugkerende gedachte dat je waakzaam moet zijn voor een gedeelde perceptie van waar we zijn in de tijd, en waar we naartoe gaan. Dat idee lijkt samen te hangen met de mentaliteit van de democratische cultuur, en het kan me niet schelen als dat slechts een product is van historisch toeval. Ik voel zelf die impuls, en zeker dat gevoel is echt.

Maar hoe dat te doen? Hoe vind je de woorden waarmee mensen zich echt gaan voelen tegenover zichzelf, eventueel zelfs tegenover een ander? In de negentiende eeuw zou je het idee hebben onderschreven dat kunst en literatuur universeel waren. De aanpak van het humanisme was dat kunst en literatuur allebei spirituele krachten waren die ons konden losmaken van culturele toevalligheden, de kenmerken van klasse, ras, godsdienst enzovoort, om te herkennen wat we gemeen hebben, eerder dan hoe we verschillen. Dat was een diepchristelijke gedachte, getransformeerd in een geseclariseerde, romantische visie van de kunstenaar als verlosser.

In de twintigste eeuw was je allicht aanhanger van het geloof dat kunst en literatuur nieuw konden zijn op een radicale manier. Het ongehoorde; dat wat de patronen van de traditie doorbrak; onze verwachtingen verijdelen en ze vervangen door iets waarvan we niet wisten dat we er nood aan hadden; provocatie als eyeopener; schandaal als het vagevuur op weg naar verlichting; de kunstenaar als gezant van iets dat zou komen – al die dingen die nu overblijfselen zijn van een avant-garde die ironisch genoeg achter ons ligt. Maar er was een tijd, honderd jaar geleden, dat kunst nieuw was en dat die nieuwheid het laatst overgebleven criterium was voor culturele relevantie. Eigentijds zijn was gewoon het begin; de kunstenaar had de toekomst gezien en wist nog niet dat het een moordpartij zou worden. Russische avant-gardeschilders en -dichters dachten enkele jaren lang dat ze de leraars van de Revolutie zouden zijn, niet de slachtoffers.

Postmodernisme

Waar gaan we dus, als schrijvers, naartoe ná het humanisme en na de cultus van het nieuwe? We geloven niet langer in het universalisme van het Ware, het Goede en het Schone, en bovendien, niemand kent daar nog iets van, het onderwijs is zijn ideële drijfveer verloren en schikt zich helemaal naar de veranderende behoeften van een geglobaliseerde markt. We lijken ook het brutale zelfvertrouwen van de schrijvers van het modernisme te zijn kwijtgespeeld. Dat was gebaseerd op de traditie die ze in vraag stelden – zoals rebelse kinderen drijven op de vitaliteit van hun vader – en het was geschraagd door de autoriteit van het nieuwe.

Mijn eigen leven, als persoon en als schrijver, is gevormd en gemarkeerd door twee gebeurtenissen. Ik was dag op dag dertig jaar oud toen de Berlijnse Muur viel. Terwijl ik in de volwassenheid ontwaakte, na een jeugd doorgebracht met de vloek van Koude-Oorlogstegenstellingen, leek het dat de Europese cultuur de reünie van Oost en West vierde met de terugkeer van humanistische begrippen als de universaliteit van kunst en democratie. Dat zou je gedacht hebben, met Václav Havel die in de burcht van Praag als president beëdigd werd, maar de ijdelheid van die begrippen kwam brutaal en abrupt aan de oppervlakte op een zonnige ochtend in Manhattan, zo'n twintig jaar later.

De *War on Terror* en al de vreselijke fouten die onder die naam zijn gemaakt, lijken de deconstructieve scepsis van het postmodernisme te hebben bevestigd in hun relativiserende houding tegenover de universele rechtvaardigheid, schoonheid en waarheid. En niet alleen waren we getuige van een politieke meltdown van de hoop die de val van het communisme had doen opleven, we zagen ook hoe de literatuur meer en meer gemarginaliseerd raakte door de krachten van de markt, en hoe het onderwijs er niet langer in slaagde het belang van de literatuur te benadrukken.

Rusteloosheid

Precies daarom was het de juiste beslissing, zou je kunnen zeggen, dat Havel de schrijver Havel de president werd. Alleen in een totalitaire samenleving krijgt de schrijver een rol als een clandestiene morele referentie. Schrijvers zijn in een democratie slechts burgers zoals iedereen; en ze bieden niet meer aan dan een vorm van licht gesofisticeerd entertainment. Ik zou me daar zelfs in kunnen schikken, nadat ik op 9/11 de hoop van 1989 in vlammen zag opgaan, ware er niet die rusteloosheid die mij heeft gegrepen; een belachelijke maar hardnekkige opstandigheid ten behoeve van die kunst om mensen waar te maken tegenover zichzelf met woorden.

Iedere keer als ik lezers ontmoet, word ik eraan herinnerd dat je als schrijver, zelfs als schrijver in een postmoderne democratie, een ander perspectief te bieden hebt. En dan herken ik eens te meer hoe het perspectief van de literatuur ook nu nog lijkt op dat van de schilders van de zeventiende eeuw, die ons verlost van de banaliteit van de individuele ervaring.

Ik heb niet veel vertrouwen in het abstracte humanisme van vroeger, maar ik sta versteld van de recente cynische conclusie als zou de democratie een Europese specialiteit zijn die niet geschikt is voor de export. Ik ben helemaal niet aangetrokken door de versleten avant-gardeverwijten die

helderheid, verhaal, identificatie en samenhang zien als dingen die de verkoop moeten stimuleren. Die avant-garde vlucht in duisterheid en gekunsteldheid waardoor literatuur een soort van vrijmetselarij wordt. Maar wat me evengoed afschrikt, is de futiliteit van een marktcultuur waarin kunst en literatuur niet meer dan versiersel zijn, iets wat gemakkelijk overbodig wordt gemaakt. En ik krijg moed door het feit dat er nog altijd lezers zijn die woorden nodig hebben om zich waar te maken.

Vertaald uit het Engels door *Standaard der Letteren*. Verschenen in *Standaard der Letteren* van 14 maart 2014. Oorspronkelijke titel: 'News and the Writer'.